

Életkoradatok a Legio II Adiutrix feliratain: kerekített életévek és a katonák mortalitása

A pannoniai *Legio II Adiutrix* alakulatát nagyjából 20 évvel a felállítást követően helyezték Aquincumba (Budapest, III. ker., Óbuda),¹ és a római uralom végéig ez is maradt az állandó táborhelye, tehát a régiónk történetében fontos szerepet játszott. Szerepe azonban nem csupán Pannonia védelmében és igazgatásában volt meghatározó, hanem a Római Birodalom hadtörténete és politikatörténete

¹ A Kr. u. 68-69-es polgárháború idején a Nero által ravennai flottakatonákból szervezett legio a küzdelemből végül győztesen kikerülő Vespasianustól kapott *aquilát*. Germania Inferiorba, a batavusok felkelésének leverésére vezényelték, majd azt követően, Kr. u. 71-ben Britanniába helyezték át a csapatot. Itteni ismert állomáshelyei Lindum, majd Kr. u. 78-tól Deva voltak. Utolsó táborra talán Pinnata Castra lehetett. Domitianus dák háborúja idején, Kr. u. 85-86 során vezényelhettek a Szerémség területére egyidőben a I adiutrix-szal. (ld. Mócsy, 1974./I. 91.) Ekkori táborhelyeik ismeretlenek számunkra, az általunk vizsgált csapat talán Moesiában harcolt. Kovács Péter szerint Kr. u. 89-ben kerülhetett Aquincumba egy pannonai csapatátrendezés keretében. – ld.: FPA II. 171.

szempontjából is, mert a legio egészében vagy vexillatiói (különítményei) révén részt vett a birodalom legfontosabb háborúiban és polgárháborúiban is. A csapat történetét csekély számú auctorforrás mellett alapvetően a feliratok segítségével tudjuk megrajzolni. Ezek a legio történetének különböző korszakaiból eltérő arányban maradtak fenn. Jelenleg összesen 461 db feliratos emlékünks van.² Ezeket már egybegyűjtöttem és katalógusba rendeztem. E feliratok a császárokat képviselő hatóságoktól, a legio parancsnokaitól, tisztjeitől, katonáitól, vagy síremlékek esetében a hozzátartozóktól: bajtársaktól vagy családtagoktól származnak. Szövegeik változó mennyiségű adatot tartalmaznak. A katonák, illetve veteránok síremlékein például az állítók általában közlik az elhunyt életkorát, esetenként a szolgálati éveinek számát és az elhalálozás körülményeit is: okát, helyét, aktív katonák esetében pedig maga a felirat lelőhelye is utalhat a körülményekre.

A tanulmány keretében ezeket az adatokat vizsgálom, és vonok le belőlük következtetéseket. Az életkoradatok már önmagukban is érdekesek lehetnek: Mócsy András már egy 1963-ban megjelent tanulmányában megfigyelte, hogy a feliratokon megadott életkoradatok között feltűnően magas arányban szerepelnek az ötre végződő,

² A gyűjtés a rendelkezésünkre álló feliratkatalógusok és adatbázisok alapján történt: *Corpus Inscriptionum Latinarum* III., *Die römischen Inschriften Ungarns* Bd. 1-5, DOBÓ Á.: *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes edito quarta aucta et emendata*, Budapest, 1975., P. Kovács, *Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum*, Budapest – Bonn, 2005., *Tituli Aquincenses*. Budapest, 2009-2011. A. ŠAŠEL - J. ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Ljubljana, 1963. Ugyanők: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Ljubljana, 1978. Ugyanők: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Ljubljana, 1986., *Roman military diplomas* vol. 1. *L'Année Épigraphique*, *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, *Die Bilddatenbank Ubi Erat Lupa*, *Epigraphic Database Rome*.

illetve a kereken tízzel osztható számok, amiből arra a következtetésre jutott, hogy gyakran kerekítették ezeket az adatokat, vagyis nem pontosan közölték, illetve nem pontosan ismerték az életkor valós számát.³ Az én kérdésem az, hogy érvényesnek tekinthető-e mindez a katonaságra is. A római hadseregben ugyanis a sorozáskor a katona bemondása alapján bejegyezték annak életkorát, azt követően pedig pontosan nyilvántartották a szolgálati évei számát.

A másik kérdés, ami az életkoradatok alapján vizsgálható, hogy mennyire volt veszélyes választás katonának lenni. A katonák a hadjáratok során viszontagságos helyzetekbe kerülhettek, nélkülözésnek voltak kitéve, fegyveres harcokban megsérülhettek, életre szóló maradandó károsodásokat szenvedhettek, életerős korukban eleshettek, megfutamodás esetén a parancsnok végső esetben megtizedelhetette őket. A kérdés, hogy kiolvasható-e valami e speciális foglalkozási ártalmakra vonatkozóan a legio elhunyt katonáinak életkoradataiból és elhalálozási körülményeiből, és ha igen, akkor mi. Jelen tanulmány e két kérdést, az életkor kerekítésének problémáját és a katonai szolgálat veszélyességét vizsgálja.

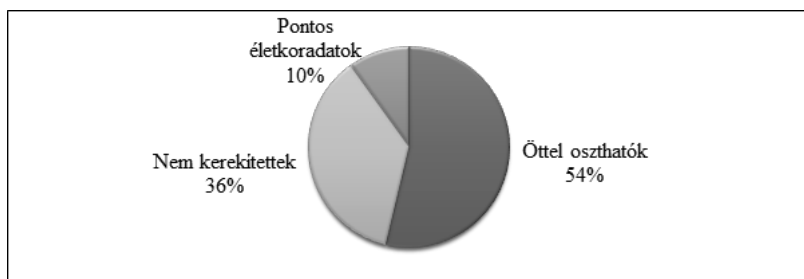
Az életévek száma kerekítésének problémájához

Mócsy András 1963-ban megjelent tanulmányában már maga is mások korábbi vizsgálataira hivatkozik, és a kerekítések arányával, illetve a kerekítés okaival is foglalkozik. Megfigyelt néhány tendenciát is: a 20 év alattiaknál szinte elhanyagolható, míg a 20. életév felett már sokkalta gyakoribb az életévek kerekítése. Ennek okát egész egyszerűen abban látja, hogy elfelejtették azt. Ez utóbbit jól igazolja két korabeli kimutatás, mely Itália száz évnél idősebb lakosait listázta: id. Plinius (73%) és trallesi Phlegon (77%) is jelentős

³ Mócsy András, *Az életkor ismerete a Római Birodalomban*, Antik Tanulmányok, 1963, 201.

aránnal adatolta a kerekített életkorú száz év felettieket. A szerző tárgyalja azt is, hogy elviekben a katonáknak – évente történő zsoldfizetésük, besorozási életkorminimumuk, és leszereléshez számolt szolgálati minimumuk okán – sokkal inkább tisztában kellett volna lenniük saját életkorukkal.⁴

Saját adatbázisomat összevetve Mócsy adataival és következtetéseivel a következőket állapítottam meg: az idevágó 125 felirat összesen 162 életkoradatot tartalmaz (a feliratokon ugyanis hozzátartozók adatai is szerepelnek). A 162 személyből 87 személynek – tehát több mint a felének - ötösrre vagy 10-zel maradék nélkül osztható számra végződik az életkora.

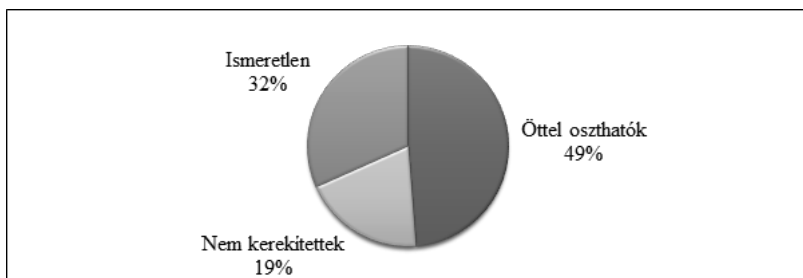
1. ábra: Az életkoradattal ellátott feliratok aránya a legio II adiutrix epigrafikai anyagában.⁵

Mócsy András következtetését illetően, hogy ti. az idősebbek kevésbé emlékezhettek

pontos életkorukra, szintén hasonlóak a vizsgálati eredményeim: a veteránok esetében 41 személyből 20-nál gyaníthatóan kerekítettek, 13 esetben pedig egyáltalán nem is közöltek életkoradatot. Mindössze 8 esetben volt kerekítetlen a szám.

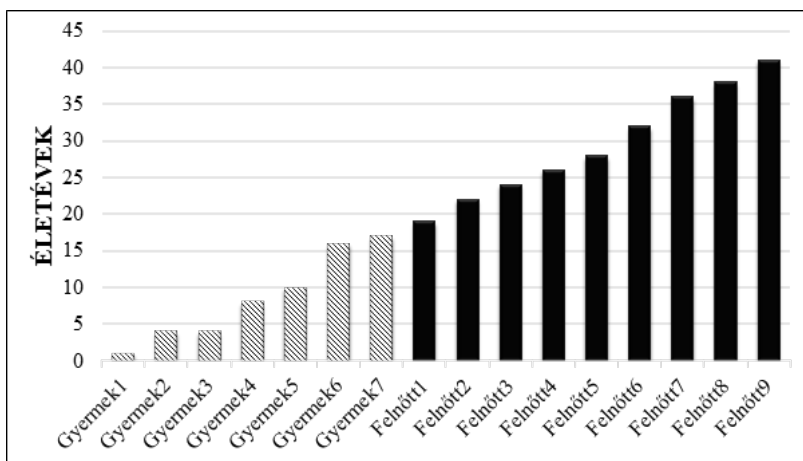
⁴ Mócsy, 1963, 201.

⁵ A diagram saját számítások alapján készült.

2. ábra: A veteránusok kerekített életkoradatai.⁶

16 személy esetében találtam pontos életkort (mely alatt azt értem, hogy év, hónap és nap is szerepel a sírkövön). Mócsyt igazolja, hogy ebből a 16-ból 7-en gyermekek, de a maradék 9 felnőtt közül is 41 éves a legidősebb, az átlagos életkoruk azonban ennél jóval alacsonyabb, mindössze 20,38 év.

3. ábra: A pontos életkoradatok megoszlása.⁷

⁶ A diagram saját számítások alapján készült.

⁷ A diagram saját számítások alapján készült.

Az összevetés alapjául szolgáló tanulmány az életévek kerekítésének problémáját az idő függvényében is tárgyalja: noha vitás, hogy pontosan mikor, melyik uralkodó vezethette be az anyakönyvezést, a tanulmány szerzője is – más kutatásokra hivatkozva – a II. század végére vonatkozóan a kerekített életév adatok csökkenéséről számol be.⁸ A legio II adiutrix esetében ez szintén igazolható: összesen 59 felirat 66 személyének életkora nem kerekített, s ezen feliratok közül 36 biztosan Kr. u. 150 utáni, míg további 14 esetében a datálás nem túl pontos: csupán az bizonyos, hogy II. századiak, s így akár ezek is lehetnek a század második felére adatolhatók.

A pontossághoz persze az is hozzátartozik, hogy a kerek számra végződő életkorban elhunytak között természetesen olyanok is vannak, akik valóban kerek évet éltek, tehát nem kerekített az életkoruk. Ezek aránya azonban alapvetően nem lehet más, mint az 1-re, 2-re, 3-ra stb. végződő számú életkorban elhunytak adatai. A magyarázatot pedig annyiban pontosíthatjuk, hogy a síremlékeken – mivel azt a hozzátartozók állították, vagy legalábbis az életkor számát ők vésték vagy vésették be a már korábban csináltatott (*vivus fecit*) síremlékre, csak azt állíthatjuk, hogy ők nem tudták a pontos életkort, vagy nem tulajdonítottak neki jelentőséget.

A síremlékeken az elhunyt katonák életkora mellett nem ritkán a szolgálati éveik számát is feltüntették. Az eseteket megvizsgálva megállapítható, hogy ezeknél nem merül fel a kerekítés gyanúja. Ez ugyancsak Mócsy általánosan tett megállapításait erősíti meg. A legióknál pontos nyilvántartást vezettek a katonákról, és azok szükség esetén tájékozódhattak ezekről. A katonaságnál eltöltött hosszú időszak tehát nem járulhatott hozzá az életkor számontartásnak pontatlanságaihoz.

⁸ Mócsy, 1963, 202–203.

A katonai szolgálat veszélyessége

A ripa Pannonica stratégiaiul kulcsfontosságú helyén, Aquincumban állomásozó legio II adiutrix mindvégig komoly háborús fenyegetésnek volt kitéve. Különösen súlyos barbár támadás érte a táborát a markomann-kvád-szarmata háborúk idején. Védelmi feladatain túlmenően a csapat vagy a vexillatiói részt vettek a Római Birodalom távoli területein folyó háborúiban és polgárháborúiban is, így többek között:

Traianus második dák háborújában (Kr. u. 105–106) már a legio II adiutrix is részt vett. A császár parthus hadjáratában (Kr. u. 113–117) szintén harcolt, ahonnan Kr. u. 118–119-ben tért vissza Aquincumba.⁹

A legio katonái küzdöttek Kr. u. 118-ban az Alföldön élő iazygok ellen, Antoninus Pius idején Afrikában a mórok ellen, Kr. u. 162–166 között pedig Lucius Verus oldalán a Tigris és az Eufrátesz környékén a parthusok elleni küzdelmekben is.¹⁰ A markomann-kvád-szarmata háborúk idejére keltezhető a szlovákiai Trencsény vársziclájába véssett felirat, amelyben a legio M. Valerius Maximianus vezette vexillatiója hagyott emléket magáról.¹¹

A legio részt vett Septimius Severus Pescennius Niger elleni polgárháborús hadműveleteiben, illetve harcolt a császár parthus hadjárataiban is. Kiemelt szerepet töltött be Severus támogatásában, jól bizonyítja ezt a nevének ezidőben adományozott *pia fidelis* kitüntető jelzője is. E legio támogatásával zajlottak a Rajnánál Caracalla alamannok és keleten a parthusok elleni hadműveletei is, illetve a Severus Alexander idején dúló perzsák elleni háborúban is szerepet kapott a legio.¹²

⁹ FPA II. 176–177., illetve Mócsy, 1974/1, 97–102.

¹⁰ FPA II. 181–193., illetve Mócsy, 1974/2, 7.

¹¹ FPA III. 284–299. & CIL III., 13439.

¹² FPA IV. 180–182., illetve Mócsy, 1974/2, 28–31.

Maximinus Thrax szarmata-dák konfliktusaiban, illetve itáliai akcióiban igazolhatóan, majd III. Gordianus oldalán a perzsák ellen valószínűsíthetően harcolhattak a katonái – bár ez a pannoniai alakulatok közül csak a I adiutrix esetében bizonyos –, és később valószínűleg Philippus Arabs karpok és perzsák elleni hadműveleteiben is részt vett a legio.¹³ A Kr. u. III. század második felétől sajnos megritkulnak a legióhoz kötődő feliratos emlékek, az általam vizsgált 461 feliratból mindössze kettő datálható a IV. századra, ezért aztán kronologikus történeti áttekintésem folytatását nem tartom indokoltnak.

A harci eseményekben való gyakori részvételekből fakadóan jogosan merülhet fel a kérdés, hogy mennyire lehetett veszélyes a provinciát betörésekkel háborgató szomszédos barbár törzsek vagy akár az expeditiók során más népek ellen harcolni. A választ a pannoniai vagy a provinciából szétszóródott feliratos anyagban reméltem megtalálni, összehangolva azt a szakirodalommal és a korszakot tárgyaló auctorok műveivel.

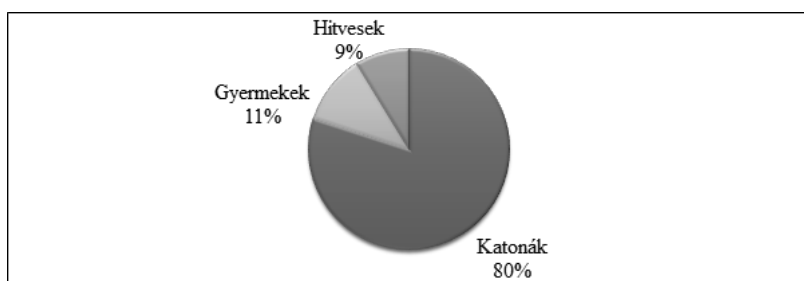
Mint korábban már említettem, 461 olyan feliratot gyűjtöttem össze, amelyek bizonyosan a legióhoz kapcsolhatók. A hiányos információik vagy töredékességük miatt bizonytalan esetek mostani vizsgálódásomnak nem képezték részét.

A 461 esetből 125-nél találtam konkrét életkoradatokat. A síremlékeknek nagyjából felénél eleve nem tüntették fel az életkort. Ennek okai néhol a helyhiány, jellemzőbben azonban az életkor ismeretének hiánya lehetnek. Nem ritkák a sérült szövegű, töredékesen fennmaradt feliratok sem. Mielőtt a továbbiakban konkrét eredményeket közölnék, szeretném kihangsúlyozni, hogy a feliratok adatai nem kezelhetőek statisztikai adatként, hiszen teljesen véletlenszerű az, hogy milyen jellegű feliratok, és milyen mennyiségben maradnak ránk. Anyagi lehetőségeit tekintve sem volt mindenkinek módja

¹³ FPA V. 144–155.

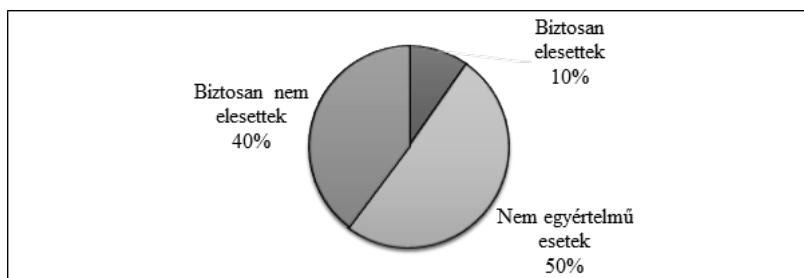
arra, hogy síremléket állítson, ráadásul a majd kétezer év alatt ezek rongálódhattak, kőanyaguk másodlagos felhasználásra került, vagy meg is semmisülhettek.

A 125 életkoradattal ellátott felirat esetében nem minden alkalommal a katona haláláról van szó: 14 síron hozzátartozó gyermek életkora szerepel, míg néhány esetben a katonák búcsúznak szeretett hitvesüktől.

4. ábra: A feltüntetett életkoradatu elhunytak kategóriái

A maradék halmazba eső, legionáriusokra irányuló vizsgálódásaim során elkülönítettem biztosan elesetteket, nem eldönthető eseteket, és biztosan nem elesetteket. Az utóbbiak veteránusok, és jellemzően magas (60-70-80 éves) életkort megélve hunytak el.

5. ábra: A különböző okokból elesett katonák egymáshoz való aránya

A biztosan elesettek:

*D(is) M(anibus) / M(arcus) Dom(itius) Super mil(es) / leg(ionis) II ad(iutricis) qui vixit / ann(os) XXXII me(nses) VI et d(efunctus) b(ello) Ger(manico) et Aur(elius) Iulius q(ui) vixit / ann(os) XXVI me(nses) V et Revol[c]ata mat(er) eor(um) qui(!) vixit / [an]n(os) L Concordius [lib(ertus)?] / [eo]rum posu[it]*¹⁴

„Az alvilági isteneknek, M. Domitius Super, a legio II adiutrix katonája, aki 32 évet és 6 hónapot élt, és a germán háborúban esett el, és Aurelius Iulius, aki 26 évet és 5 hónapot élt, és anyjuk, Revocata, aki 50 évet élt, Concordius, az ő [felszabadítottjuk?] állíttatta.”¹⁵

A biztosan elesetteknél a *desidero*, *decido*, *defunctus* etc. szavak különböző alakjai fordulnak elő, valamint ezzel párban annak a háborúnak a megnevezése, amelyben az illető elhunyt (pl. *in expeditione Parthica*, *in bello Germanico* etc.).

A 125 feliratból mindössze tíz esetben tekinthető biztosnak a katona háborúban való eleste. A tízből ötnek azonban nem ismert a szolgálati ideje. Az ismert szolgálati idővel rendelkezők közül mindössze egyé érte el a 20 évet, az átlagos elhalálozási életkoruk 33,3 év. Közülük a legfiatalabb halálakor 24 éves, a legidősebb is mindössze csak 45 éves volt (ld. 6. ábra). Egyébiránt a vizsgált életkoradatoknak pontosan a fele 30–40 év közötti (ld. 7. ábra).

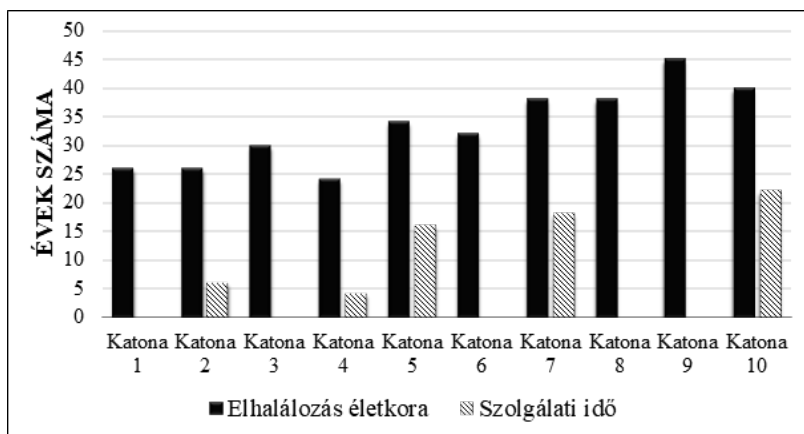
A nem egyértelmű esetek:

*D(is) M(anibus) / M(arco) Aur(elio) Dionisio / praef(ecto) leg(ionis) II adi(utricis) q(ui) vi(xit) / ann(os) XXXVI m(enses) III d(ies) XXVII / Aurelia Asclepiodota / coniugi dulcissimo / et Aurelia Dionisiafilia / f(aciendum) c(uraverunt)*¹⁶

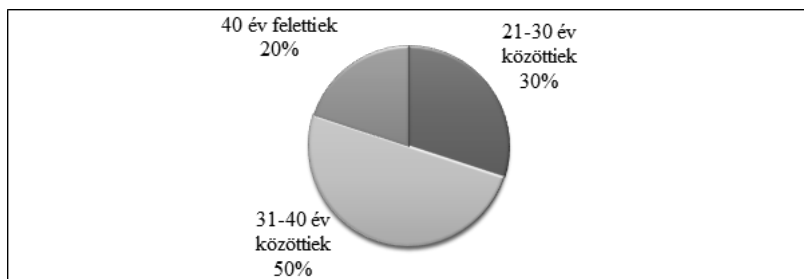
¹⁴ AE 1976. 554.

¹⁵ Saját fordítás – B.G.

¹⁶ AE 2010, 1286, TitAq 534.

6. ábra: A pontos életkoradattal ellátott katonák esetei

7. ábra: A biztosan elesett katonák életkorainak megoszlása

„Az alvilági isteneknek, Marcus Aurelius Dionisiusnak, a legio II adiutrix praefectusának, aki 36 évet, 3 hónapot és 27 napot élt, Aurelia Asclepiodota, a legédesebb hitvesének, és Aurelia Dionisia, lánya az állítatásról gondoskodtak.”¹⁷

Amennyiben nincs megadva a feliraton a halál oka, számításba jöhetnek a halál egyéb (ugyanakkor szintén szolgálati idő alatti)

¹⁷ Saját fordítás – B.G.

előidézői: a foglalkozás okán fellépő betegség, baleset, esetleg harc közbeni sérülések szövődményei. Ezen esetek száma jelentős:¹⁸ 51 feliraton nem szerepel sem a veteranus megnevezés, sem a halál oka, viszont gyanút ébreszt, hogy meglehetősen alacsony életkorral feltüntetve szerepel a katona a síremléken, minden bizonnyal tehát a szolgálata alatt hunyt el. Átlagos elhalálozási életkoruk alig tér el a biztosan elesettekétől: ez 34,63 évet, azaz mindössze 1,33 év eltérést jelent. Megvizsgáltam a szolgálati idejüket is: míg a nem egyértelmű esetekben 7,5 év, addig a biztosan elesettek között 10,9 évnyi katonáskodás volt jellemző. A nem egyértelmű esetek feliratain szereplő elhunytak között szintén a 30-40 év közöttiek vannak többségben.

A biztosan nem elesettek:

D(is) M(anibus) // Aelius Domitius vet(eranus) / leg(ionis) II adi(utricis) domo (Hi)erapuli / cives(!) Surus vivos(!) sibi / fecit o(ptamus) s(it)t(ibi) t(erra) l(evis) / itero(!) Ael(ius) D(o)mit(i)us vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) qui supervixit / annis LXXXX¹⁹

„Az alvilági isteneknek, Aelius Domitius, a legio II adiutrix veteranusa, Hierapolisból, szír polgár, életében állíttatta saját magának. Kívánjuk, hogy legyen neked könnyű a föld! Ismételten Aelius Domitius, a legio II adiutrix veteranusa, aki túlélte a 90. évét.”²⁰ – Életkorát halála után vésték rá a síremlékre.

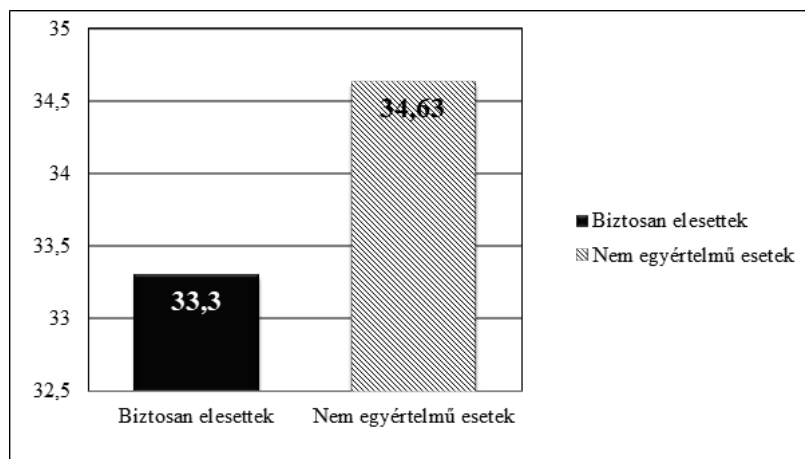
A veteránok átlagos elhalálozási életkora 62,01 év. Kiemelkedik a bemutatott feliraton szereplő legidősebb veteranus, Aelius Domitius, aki túlélte a 90. évét (nem tudjuk, mennyivel), illetve Septimius Probatius, a legifabb veteranus, kinek homokkőtábláján 45 év van feltüntetve.²¹

¹⁸ ld. 5. ábra

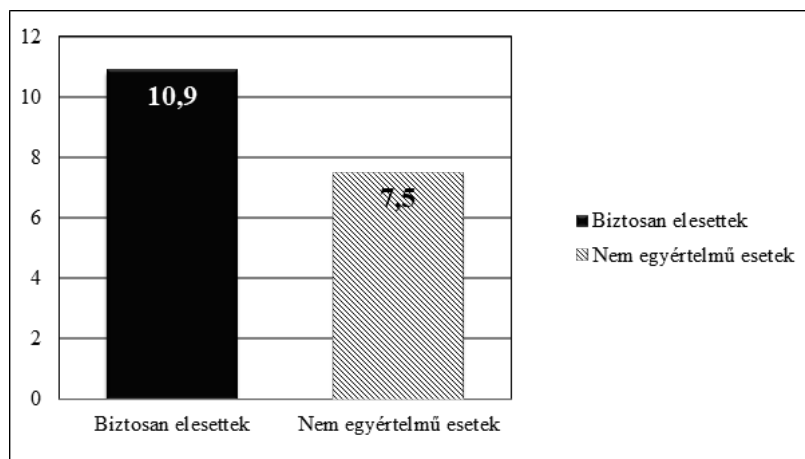
¹⁹ CIL III., 11076.

²⁰ Saját fordítás – B.G.

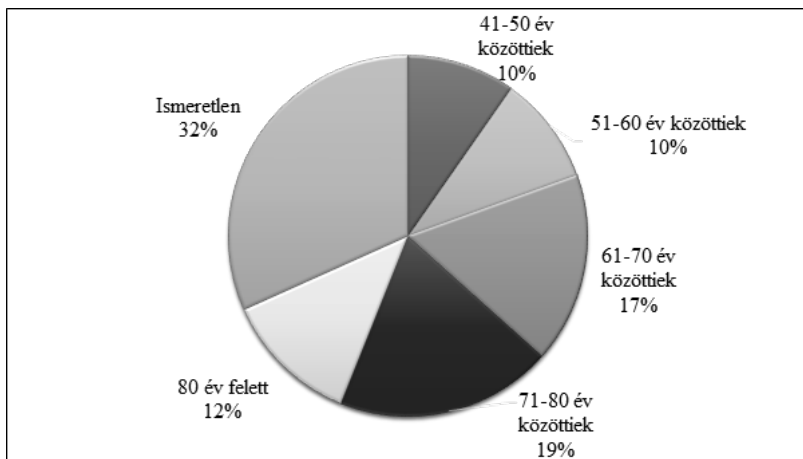
²¹ CIL III., 3314.

8. ábra: Az elhalálozási évek átlagának összevetése

9. ábra: A szolgálati idők összevetése

10. ábra: Az életkoradattal ellátott veteránus-sírkövek életvéadatainak megoszlása

A veteránusok csoportjában az életkoradatok megoszlása egészen arányos, de érdekes, hogy mennyire sokan éltek meg a 70-80 éves kort. A 40 leszerelt katonához kapcsolható síremlék esetében harminchétszer nincs feltüntetve a szolgálati idő, szemben a veteránoknál fiatalabban, szolgálat alatt elhunytakkal, ahol nagyrészt megjelenik a végigharcolt évek száma is. Ennek legvalószínűbb oka az lehet, hogy a leszolgált évek után, az idő múlásával már nem volt akkora jelentősége a szolgálati éveknek, ha a *honesta missiō*ra és a veteránprivilegiumok elnyerésére egyébként a szokásos, törvényben előfeltételként meghatározott szolgálati idő letelte után került sor. Augustus 21 évben határozta meg a szolgálati minimumot, a Kr. u. I. évszázadban azonban – utánpótlási gondok miatt – nem tudta a hadvezetés tartani ezt a számot, gyakori a túlszolgalat, mely akár a 30 évet is elérte.²² A római polgárok számának gyarapodásával a II. századra megoldódtak a legiók utánpótlási gondjai, küszöbön

²² Tac., *Ann.* I.17.; Feliratok: 30 éves szolgálat: AE 1974. 454., 28 éves szolgálat: AE 2003, 1330., 28 éves szolgálat: CIL III., 4858.,

álló háború esetén azonban rendszerint felfüggesztették, és a háború utánra halasztották az elbocsátásokat.²³ Túlsholgálatot egyébként önként is lehetett vállalni.

Összegezve tehát a tárgyalakat egyrészt megállapítható, hogy komoly életveszélynek voltak kitéve a legio katonái. Az auctorok tollából veszélyesként megfestett háborúk a sírkövek felirataiból kiolvasott életkoradatokon keresztül szereznek bizonyosságot, alátámasztván a katonáskodás mint szakma kockázatos mivoltát. A megalapozottabb következtetések levonása érdekében ezt azonban szükséges lesz majd egy tágabb kontextusban elhelyezni, azaz megvizsgálni a katonák halandósági mutatóit a tartomány más csapatai, vagy akár más, közeli tartományok esetében is. Szükséges kibővítése lehet a kontrollcsoportnak a teljes pannoniai feliratos anyag vizsgálata is. A tartomány más alakulatainak, illetve a pannoniai civil lakosság életkoradatainak elemzésével az aquincumi katonák mortalitásáról is remélhetőleg árnyaltabb képet kaphatunk.

Bibliográfia

- FEHÉR Bence – KOVÁCS Péter, *Fontes Pannoniae Antiquae II.*, Károli Egyetemi, Bp., 2004.
 KOVÁCS Péter, *Fontes Pannoniae Antiquae III.*, Pan, Bp., 2006.
 KOVÁCS Péter, *Fontes Pannoniae Antiquae IV.*, Pan, Bp., 2007.
 KOVÁCS Péter, *Fontes Pannoniae Antiquae V.*, Pan, Bp., 2008.
 MÓCSY András, *Az életkor ismerete a Római Birodalomban*, Antik Tanulmányok, 1963, 201–211.
 MÓCSY András, *Pannonia a korai császárság idején*. Akadémiai, Bp., 1974.
 MÓCSY András, *Pannonia a késői császárkorban*. Akadémiai, Bp., 1974.

²³ Feliratok: 33 éves szolgálat: AE 1982. 755., 58 éves szolgálat: CIL III., 11031., 26 éves szolgálat: CIL III., 12896., 28 éves szolgálat: AE 2000, 1176.